

Naar een Nederlands Instituut voor oorlogsgeweld in een globaliserende samenleving

Strategisch beleidsplan NIOD/CHGS 2010-2015

Op het snijvlak van maatschappelijke betrokkenheid en wetenschappelijke distantie

Het NIOD (voorheen het RIOD) is in 1945 voortgekomen uit een breed gedragen 'wil tot weten': de collectieve wens om met behulp van onafhankelijk, in alle vrijheid te verrichten onderzoek de geschiedenis in kaart te brengen van het bezette Koninkrijk der Nederlanden. Zolang de Duitse en Japanse bezetting van kracht was, was een dergelijke onafhankelijke zoektocht naar 'de waarheid' over de bezettingstijd uiteraard onmogelijk. Zodra de bevrijding een feit was, kon een begin gemaakt worden met de verzameling van een rijk geschakeerde collectie bronnen die als basis diende voor een serie onderzoeksprojecten. Deze projecten, waarvan het bekendste dat van Loe de Jong is, hebben een serie publicaties opgeleverd die tot de klassieken worden gerekend van de geschiedenis van WOII in Nederland en voormalig Nederlands-Indië.

Oorlogsgeweld ontregelt de samenleving op ongekende wijze; de reguliere maatschappelijke en persoonlijke mogelijkheden tot bescherming en controle (inclusief de democratische controle op de politieke besluitvorming voor en tijdens oorlogen en bezettingen) ontbreken. Het in kaart brengen van een samenleving in oorlogstijd en de zorgvuldige opbouw en ontsluiting van een collectie die dit mogelijk maakt, voorzien in de maatschappelijke behoefte controle te krijgen over gebeurtenissen in het verleden waarvan men weliswaar getuige was, maar die men zich door de omstandigheden toch niet vrijelijk heeft kunnen toe-eigenen. Herinneringen aan een gedeeld verleden schragen het gemeenschapsgevoel. Naoorlogs burgerschap kreeg in Nederland gestalte in en door een voortdurend veranderende verhouding tot WOII, zowel op collectief als individueel niveau.

De ontstaansgeschiedenis van het NIOD bevat in een notendop de kernwaarden van het Instituut: het voorziet in de maatschappelijke behoefte aan waarheidsvinding inzake oorlogsgeweld dat in het verleden plaatsvond en het doet dat door middel van (het faciliteren van) wetenschappelijke onderzoek. Onder meer in de vorm van de wetenschappelijke resultaten wordt rekening gehouden met de publiek/maatschappelijke functie van het NIOD: die resultaten worden op verschillende manieren zichtbaar gemaakt voor een publiek dat breder is dan de academische gemeenschap. De publiek/maatschappelijke functie komt tot uiting in het optreden in de media (sinds de legendarische TV uitzending *De Bezetting van L. de Jong*) en door allerlei andere vormen van maatschappelijke dienstverlening. Zo verrichten leden van de afdeling Informatie en Documentatie onderzoek t.b.v. vragen uit het publiek en wordt ook (soms uitgebreid) onderzoek verricht dat als basis dient voor adviezen inzake uitkeringen aan oorlogsgetroffenen, rechtszaken tegen oorlogsmisdadigers en collaborateurs etc. Zonder overdrijving kan gesteld worden dat het NIOD sterk zijn stempel heeft gedrukt op het beleid dat de overheid vanaf 1945 heeft ontwikkeld inzake rechtsherstel, oorlogspensioenen etc. Het NIOD zet deze maatschappelijke taak voort, o.a. door wetenschappelijk onderzoek te verrichten dat voor het ministerie van VWS als basis dient voor een nieuwe inrichting van het oorlogsgetroffenenbeleid (ook inzake voormalig Nederlands-Indië).

Het NIOD opereert dus vanuit de aanname dat wetenschappelijke distantie en maatschappelijke betrokkenheid elkaar niet uitsluiten maar een spanningsrelatie opleveren die dynamisch en inspirerend is. Daarin was en is het uniek in het bredere veld van de eigentijdse geschiedbeoefening. De RIOD historici van het eerste uur legden de grondslag voor de contemporanistiek als zelfstandig onderdeel van de geschiedwetenschap door niet terug te deinzen voor het gegeven dat een nabij verleden, zeker als het om oorlogsgeweld gaat, zich onweerstaanbaar aan de onderzoeker opdringt, inclusief alle emoties waarmee het is omgeven. RIOD/NIOD medewerkers hebben getracht een geëngageerd zoeken naar 'waarheid' samen te laten gaan met een kritische reflectie op het begrip 'waarheidsvinding'. Dat is van meet af aan gebeurd vanuit het besef dat voor een dergelijke benadering interdisciplinaire samenwerking noodzakelijk is. Afhankelijk van de specifieke onderzoeksvraagstellingen is gebruik gemaakt van inzichten uit de rechts- en sociale wetenschappen, de archiefwetenschap en de taalwetenschap.

Tot de jaren '80 van de 20ste eeuw overheerste de gedachte dat het RIOD de drager was van een 'algemene', alle andere gezichtspunten overstijgende visie op de geschiedenis van WOII. Sindsdien is duidelijk geworden dat ook op die geschiedenis verschillende waardevolle visies mogelijk zijn, afhankelijk van de vragen die men aan dat verleden stelt en het perspectief van waaruit die vragen worden opgeworpen. Het RIOD/NIOD heeft in deze ontwikkeling een sturende rol gespeeld, bijvoorbeeld door discussies over de wetenschappelijke waarde van het moreel beladen begrippenpaar 'goed' – 'fout' te stimuleren. Het was en is de paradoxale uitdaging voor het NIOD om te laten zien dat het oorlogsverleden vele gezichten heeft, vanuit het besef dat het bevorderen van die pluriformiteit niet in tegenspraak is met het cultiveren van wat Eric Ketelaar de 'shared custody' van het nationale oorlogsverleden noemt.

De voor iedere geïnteresseerde te raadplegen collectie van het NIOD is voor deze dubbele missie van het Instituut van cruciale betekenis: de collectie is het tastbare bewijs dat het voor iedereen mogelijk is 'de waarheid' over een zeer beladen periode uit de nationale geschiedenis op het spoor te komen en antwoorden op eigen vragen te vinden. Het gaat daarbij dus niet om een statische collectie, en ook niet om een statisch waarheidsbegrip. Het is de ambitie van het NIOD om zijn collectie een levend archief te laten zijn. Een dynamische, gevarieerde serie bronnen, die door een complexe manier van ontsluiting kan voorzien in de behoefte van wetenschappers en andere professionals (journalisten, leraren, beleidsmakers, scenarioschrijvers, documentaire makers, musea en herinneringscentra etc) aan gelaagde oorlogsgeschiedenissen. Tegelijkertijd heeft de collectie een bijzondere betekenis voor de manier waarop het NIOD gestalte geeft aan de 'shared custody' inzake de geschiedenis van WOII. De discussies over en het onderzoek naar de authenticiteit van de handschriften van Anne Frank zijn daar een treffend, maar zeker niet het enige voorbeeld van.

De collectie heeft dus behalve een wetenschappelijke functie ook een maatschappelijk/culturele waarde. Ook al is het NIOD geen museum, toch maakt het juist vanwege de collectie deel uit van het cultureel erfgoed van Nederland en voormalig Nederlands-Indië. Het is dan ook niet voor niets dat het NIOD een trekkersrol vervult in het door het ministerie van VWS geïnitieerde programma 'Erfgoed van de Oorlog'. Het is de ambitie van het NIOD om er in de periode 2010-2015 voor te zorgen dat het NIOD deze rol in meer permanente vorm voortzet en uitbouwt.

***De toekomst van de oorlog: oorlog als wereldgeschiedenis
Bundeling van krachten in een vernieuwd NIOD/CHGS***

Het ministerie van VWS heeft, met het oog op de afbouw van de verschillende regelingen voor oorlogsgetroffenen, de slogan gelanceerd: "De oorlog gaat met pensioen." Daarmee wil VWS duidelijk maken dat het uitkeringsstelsel vanaf 2010 een grondige verandering ondergaat. 'De oorlog' (zoals WOII in Nederland doorgaans wordt aangeduid) is met het overlijden van de direct betrokkenen echter niet voorbij. Ook als zij er niet meer zijn, blijft De Oorlog de ultieme beproeving van de Nederlandse natie, en zal op deze episode worden teruggegrepen in de discussies over de nationale identiteit en het Nederlands burgerschap. Vanuit dit besef heeft VWS besloten om ook na 2010 geld te blijven steken in een goede borging van *Het erfgoed van de oorlog*. Het is bij uitstek de taak van het NIOD de kennis en de expertise op het gebied van de Tweede Wereldoorlog in stand te houden en te ontwikkelen. Om die reden zal het NIOD bij die borging een centrale rol spelen en zo zorgen voor de continuïteit die nodig is om het Erfgoed van de Oorlog 'levend' te houden. In 2010 zal de manier waarop het NIOD inhoud zal geven aan die rol verder worden geconcretiseerd.

De discussies met VWS en andere samenwerkingspartners in Nederland en daarbuiten hebben het NIOD er eens te meer van doordrongen dat de tijd en de wereld niet stilstaan: een globaliserende samenleving stelt andere vragen als het om oorlogsgeweld gaat dan het nog sterk in nationale kaders ingebedde Nederland van de eerste decennia na 1945. Het NIOD had en heeft de ambitie om actief op deze ontwikkelingen in te spelen. De verbreding van het onderzoeksprogramma in tijd (niet meer uitsluitend WOII, maar ook de aanloop + nasleep en verwerking) en plaats (meer aandacht voor de gebeurtenissen in voormalig Nederlands-Indië en voor internationaal comparatief onderzoek) is daarvan een tastbaar bewijs. Ook de sterke uitbreiding van het aantal wetenschappelijke en maatschappelijke partners in binnen en buitenland waarmee het NIOD samenwerkt, laat zien dat het NIOD steeds steviger is ingebed in een wijdvertakt nationaal en internationaal netwerk. Interdisciplinariteit blijft in die samenwerking een sleutelbegrip.

Die tien jaar geleden ingezette verbreding is niet alleen het gevolg van ontwikkelingen in de geschiedwetenschap (internationalisering en de opkomst van postkoloniale theorieën), maar ook van de globalisering. Die vraagt om activiteiten die oorlogsgeweld tijdens WOII in Nederland en voormalig Nederlands-Indië thematisch in verband brengen met episodes van oorlog en vervolging in andere delen van de wereld. Daarbij is nog steeds (of opnieuw) sprake van een breed gedragen wens om via onafhankelijk onderzoek diepgaande kennis te verkrijgen over oorlogsgeweld en samenleving. Of het nu gaat om onderzoek naar het Nederlandse optreden in de koloniale oorlog en de nasleep daarvan in Indonesië, naar de Nederlandse betrokkenheid bij de val van de enclave Srebrenica of, recentelijk, naar de politieke besluitvorming rond de Nederlandse steun aan de oorlog in Irak, steeds kan dat deels of geheel door het NIOD uitgevoerde onderzoek rekenen op een grote maatschappelijke belangstelling. Dat geldt ook voor onderzoek dat nieuwe perspectieven biedt op eerder onderzochte onderwerpen, zoals de geschiedenis van collaboratie en verzet. Activiteiten van het NIOD in deze roepen steevast veel discussie op, zowel onder wetenschappers, als onder andere professionals en het bredere publiek. Ook anno 2010 ontleent het NIOD dus zijn gezag aan een combinatie van wetenschappelijke en maatschappelijke factoren. Het wetenschappelijk prestige versterkt het maatschappelijke gezag van het Instituut en vice versa.

Het NIOD heeft de ambitie om in de komende tien jaar op een nieuwe manier in te spelen op globalisering van de samenleving. Het is voornemens dat te doen door de eigen activiteiten te integreren met die van het Centrum voor Holocaust- en Genocidestudies (CHGS). Als gecombineerd kenniscentrum voor oorlogsgeweld en samenleving denkt het NIOD de unieke positie van een onafhankelijk, sterk maatschappelijk georiënteerd onderzoeksinstituut verder te kunnen versterken, door nog meer dan voorheen een zichtbare verbinding te leggen met oorlogsgeweld elders in de wereld.

Het CHGS is in 2002 opgericht als een zelfstandig Centrum met een eigen, op de vergelijkende studie van moderne genocides gericht takenpakket. Het heeft zich in de korte tijd van zijn bestaan ontwikkeld tot een zeer actief instituut met een breed scala aan wetenschappelijke en maatschappelijke activiteiten. Het in december 2008 georganiseerde internationale congres '60 Years Genocide Convention' dat in het Vredespaleis in Den Haag plaatsvond, was een hoogtepunt in het bestaan van het CHGS. Het heeft daarmee laten zien dat het in staat is een zeer actuele problematiek – die van genocides als wereldwijd fenomeen – te benaderen vanuit een vergelijkend perspectief. De Holocaust, als fundamentele ervaring de basis voor de Genocide Conventie van de VN, wordt daarbij zinvol betrokken. Net als het NIOD beweegt het CHGS zich met zijn activiteiten op het grensvlak van wetenschap en samenleving. Waar het NIOD Nederland en WOII als vertrekpunt neemt voor de bestudering van oorlogsgeweld en samenleving, bestrijkt het CHGS in principe de hele wereld, met het begrip Genocides (en de discussies over dit begrip) als centraal betekenisgevend kader.

De breed gedragen wil tot weten die ten grondslag ligt aan het NIOD, heeft ook de oprichting van het CHGS gemotiveerd: De *Task Force for International Cooperation on Holocaust Education, Remembrance and Research* heeft in mei 2001 te Stockholm een beroep gedaan op haar lidstaten om op onderzoek gebaseerde scholing en publieksactiviteiten over de Holocaust en andere genocides te bevorderen. Net als bij het NIOD zijn de publiek/maatschappelijke activiteiten van het CHGS gebaseerd op het verwerven en het ontwikkelen van kennis door wetenschappelijk onderzoek. Door de krachten te bundelen kan die gemeenschappelijke inspiratiebron de basis zijn voor een instituut (voorlopig aangeduid als een NIOD/CHGS) dat als missie heeft te laten zien dat oorlogsgeweld en de langdurige gevolgen daarvan niet ophouden bij de grenzen van de natie. Dat oorlogen en bezettingen nog lang na de formele beëindiging ervan het maatschappelijk leven diepgaand beïnvloeden is een inzicht dat het NIOD in de loop van de jaren steeds verder heeft verdiept. Van dat inzicht kan het CHGS profiteren, evenals van de opgebouwde expertise m.b.t. de betekenis van collectievorming voor 'waarheidsvinding' en 'shared custody' inzake oorlogsverledens. Omgekeerd kan het NIOD voor zijn activiteiten en netwerk profiteren van de op de hele wereld gerichte missie van het CHGS. Beide instituten richten zich tevens op de actuele problematiek van *Transitional Justice*: de wijze waarop een samenleving zich na massaal geweld tot rechtsstaat poogt te ontwikkelen.

Het is de ambitie van het NIOD en het CHGS om de voorgenomen integratie in de periode 2010-2015 vorm te geven. Naast de benodigde bestuurlijke instemming, is een voorwaarde voor realisering van de integratie dat voldoende financiële garanties zijn verkregen om een voortbestaan van de CHGS activiteiten in NIOD verband te kunnen garanderen. Het Ministerie van VWS heeft in het najaar van 2009 deze garanties gegeven, waardoor de basisactiviteiten van het CHGS zonder probleem kunnen worden voortgezet. Zowel met VWS, als met de UvA (voor welke universiteit het CHGS succesvolle onderwijsactiviteiten vervult op bachelor and master niveau) dient nog nader te worden

onderhandeld. Aangezien het CHGS en het NIOD beide KNAW instituten zijn, is commitment van de KNAW een voorwaarde voor het slagen van de integratie. De KNAW heeft gelukkig met groot enthousiasme met de voorgenomen integratie ingestemd. Welk materiële vorm de commitment van de KNAW krijgt, zal inzet zijn van nadere besprekingen.

Trouw aan hun dubbele missie, vervullen het NIOD en het CHGS hun taken in samenwerking met verschillende wetenschappelijke en maatschappelijke partners in binnen- en buitenland (naast de universiteiten in binnen en buitenland zijn dat bijvoorbeeld de buitenlandse zusterinstituten, archiefinstellingen, musea en herdenkingscentra, maatschappelijke organisaties als het 4 en 5 Mei Comité, de Anne Frank Stichting, etc.). Het is de ambitie van het NIOD/CHGS om binnen dit complexe conglomeraat aan instellingen en organisaties hét kenniscentrum te zijn op het gebied van oorlogsgeweld en samenleving. Het denkt deze unieke positie te kunnen (blijven) innemen doordat het prestige van het Instituut wetenschappelijk en maatschappelijk is gefundeerd.

De overgang van het NIOD (toen RIOD) naar de KNAW heeft de wetenschappelijke onafhankelijkheid van het instituut geaccentueerd en nieuw evenwicht gebracht in de spanningsrelatie tussen wetenschappelijke distantie en maatschappelijke betrokkenheid. Het wetenschappelijk prestige van de KNAW versterkt dat van het NIOD en het CHGS. Het is de verwachting dat dit ook geldt voor een vernieuwd NIOD/CHGS.

Directie NIOD/CHGS, januari 2010,

Marjan Schwegman, Directeur van het NIOD
Wichert ten Have, Directeur van het CHGS
Peter Romijn, Hoofd afdeling Onderzoek NIOD
Elly Touwen, Hoofd afdeling Informatie en Documentatie
William Arink, Hoofd bedrijfsvoering